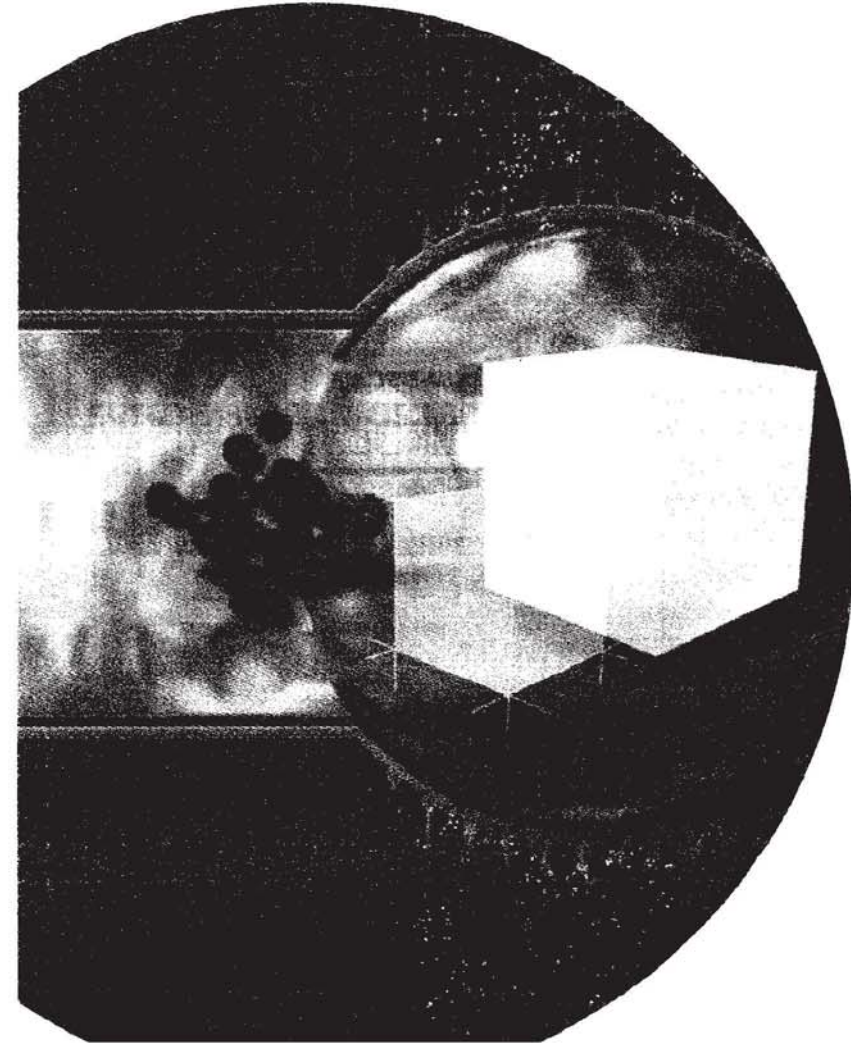

din, değerler ve eğitim

HAYATİ HÖKELEKLİ

Prof. Dr., Uludaę Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanı.

Yüce Allah'ın yarattığı en üstün ve değerli varlık insandır. Allah insanı kendi suretinde yaratmış, **bilgi ve yaratıcılık** ile donatmıştır. Bilgi üretme yeteneği insanı meleklerden de üstün bir konuma yükseltmiştir. Kur'ân âyeti bu gerçeği ortaya koymaktadır: *"Bir zamanlar Rabbin meleklerle: 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim' demişti, onlar da 'Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birini mi var edeceksin? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve devamlı takdis ediyoruz' dediler. Allah 'Ben muhakkak sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi. Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti."* (Bakara 2/30-33) İnsan tüm varlıkların ve onların bağlı olduğu kanunların bilgisine potansiyel olarak sahip olan tek canlıdır. Fakat insandaki **"kan dökücü ve fesat çıkarıcı"** olan yıkıcı güçlerin varlığı da bir gerçektir. Dolayısıyla insanın ahlâkî anlamda kusursuz ve mükemmelliğinden söz ede-

meyiz. Çünkü, kusursuzluk ve mükemmellik yalnızca Yüce Allah'a mahsustur. Bundan dolayı, insanın kendisini bütün eksik ve kusurlarıyla doğru bir şekilde tanıması, benliğini bunlardan arındırarak erdemli bir kişilik sahibi olmaya çalışması temel dinî görevidir, denebilir.

Sayırsız insanî başarı ve gelişmenin temelinde insandaki bilgi ve yaratıcılık yeteneği vardır. Fakat insanın gerçek değeri ve mutluluğu ahlaklı ve erdemli olmadaki başarısına bağlıdır. Bilgi, sanat ve yetenek başlı başına bir değer olmakla birlikte, bunlar insanın iyi ve erdemli olmasında görev yaptıkları zaman gerçek işlevlerini yerine getirmiş olurlar. Doğru ve yeterli bilgi her alandaki gelişme ve ilerlemenin temel şartıdır; bilgi ve bilinç olmaksızın değerler alanına ulaşamaz fakat tek başına bilgi de kendiliğinden değer üretmez. Bu nedendir ki Hz. Peygamber (a.s) kendisinden yararlanılmayan, ahlak ve davranışa yansımayan ilimden Allah'a sığınmıştır. İnsanlık kalitemizi yükseltmeyen, değerleri hayata geçirmede etkili olmayan bir ilim anlayışı boşuna bir yük, zahmetli bir hamallıktan başka bir şey değildir. (Cuma 62/5) Her tür bilgisine rağmen ilmi, beşerî arzularının güdümüne girmiş bir insanın ahlaki çöküşü daha hızlı ve tehlikeli boyutlara ulaşabilir. (Casiye 45/23)

Kısaca belirtmek gerekir ki insan tabiatı yaratılış bakımından iyiliğe olduğu kadar kötülüğe de yatkındır; iyilik gibi kötülük de bizim içimizden doğar. Güzel duygu ve düşünceler kadar, şeytanî dürtü ve vesveseler bilincimizden hiç eksik olmaz. (Şems 91/7-8) İyiyi gerçekleştirip kötülüklerden uzak durmak bilgi, dikkat ve emek ister. Çünkü, insanın alçalması, bencilleşmesi, günlük hayatın çekiciliği içinde kaybolması ve arzularının esiri olması için pek çaba harcaması gerekmez. Alçalmak, faziletin doruk-

larına yükselmekten çok daha kolaydır. Dolayısıyla, ahlakî duyarlılık ve çaba olmaksızın bilgi tek başına bizi geliştirmeyi ve yükseltmez. Bu yüzden insanın en zorlu sınavı ahlak alanında kendisini gösterir. İnsan hayatı sonu gelmez ahlakî bir mücadele alanıdır. Fakat şunu da biliyoruz ki insanın kendi eksik yanlarını görmesi ve kabullenmesi çok zordur. Çünkü her insan kendi benliğine çok düşkündür; kendini çok sever. Kişinin kendine olan bu sevgisi, onu

İnsanın kendisini bütün eksik ve kusurlarıyla doğru bir şekilde tanıması, benliğini bunlardan arındırarak erdemli bir kişilik sahibi olmaya çalışması temel dinî görevidir, denebilir.

kusurlarını göremez duruma getirir. Şu psikolojik bir gerçektir ki bir şeye karşı duyulan aşırı sevgi algılamayı çarpıtır ve bozar; kişiyi neredeyse kör ve sağır duruma getirir. Kendini beğenmişlik ve yersiz büyülenme işte bu yanılsamalı algıdan kaynaklanır.

İlâhî öğretiler kadar günlük hayat tecrübesi de insanın ahlakî kusurlarını kolayca gözler önüne sermektedir. Bütün ilişkilerde kendisini gösteren tutarsız, dengesiz ve değişken (Meâric 70/19-21) davranış özelliklerinin yol açtığı "iletişim kazaları"nı yaşamayan çok az insan vardır. Kendimize karşı yansız ve dürüst olmakta pek çok güçlükler içerisindeyiz. Hep kendinden yana olan, en çok kendini seven ve düşünen, kendi hak ve çıkarlarını her şeyin üstünde tutan, dar bir bilinç yapısıyla olaylara yaklaşmalarımızın sayısı az değildir. Bencillik, cimrilik ve tamahkârlıktan kendisini arındıranlara çok az rastlıyoruz. (Nisa 4/128; İsrâ 17/100; Haşr 59/9; Teğabün 64/16.) Kıskançlık duygusu ve başkalarının iyiliğini is-

tememelik ayıbından, küçük-büyük, çocuk-yaslı pek çok insan nasibini alıyor. Aceleci ve telaşlı yönelişlerimizle çoğu zaman kendimize zarar verecek işler yapıyoruz. Davranışlarımızın ileride ne sonuçlar vereceğini düşünmeden ya da kısa günün kârını elde etmek için, gelecekte elde edilebilecek daha büyük ve kalıcı iyilikleri terk ediyoruz. [İsrâ 17/11; Enbiya 21/37; Kıyâmet 75/20-21) Pek çok konuda adaletle uygun olmayan haksız işler yapıyoruz; [İbrahim 14/34; Ahzâb33/72) tahkik edilmiş sağlam bilgiye dayanmadan kolayca, kalıplaşmış yargısal hükümlere boyun eğiyor; baskaları hakkında aşâğılayıcı, yaralayıcı nitelendirmeler ve kötü zandan çoğu zaman kendimizi kurtaramıyoruz. [Hucurât 49/6, 11-12) Bize yapılan iyilikleri gereği gibi takdir ede-

En çok darlık ve sıkıntı anında Allah'ı hatırlıyoruz; genişlik ve feraha kavuştuğumuz zaman ise Allah'ı unutuyoruz. Bütün başarı ve iyileşmeyi kendi güç ve bilgimize bağlıyor, insan olmanın sınırlarını ve eksiklerini yok sayıyoruz.

miyoruz; unutma ya da inkar etme eğilimimiz çoğu zaman üstün geliyor. [Zuhruf 43/15; Adiyat100/6). Kibir, gurur, şişinme ve büyükleme çoğu insanı kendi gerçek benliğinden uzaklaştırıyor. Hayatın olumsuz durumları ise, yine pek çok kişiyi umutsuzluk ve çöküntü içerisinde bırakıyor, kendine olan güvenini boşa çıkarıyor. En çok darlık ve sıkıntı anında Allah'ı hatırlıyoruz; genişlik ve feraha kavuştuğumuz zaman ise Allah'ı unutuyoruz. Bütün başarı ve iyileşmeyi kendi güç ve bilgimize bağlıyor, insan olmanın sınırlarını ve eksiklerini yok sayıyoruz. [İsrâ 17/83; Yunus10/ 9-12; Fussilet 41/49, 51) Kimimiz ise rahat ve genişlik anlarında sevinip şımarıyor; dar ve sıkıntılı

durumlardan Allah'ı sorumlu tutuyor, O'nun hakkında dar ve yüzeysel bakış açısı ile uygunsuz düşünceler bile geliştirebiliyor. [Zümer 39/8, 49; Fecr 89/15-16) İnsanda ortaya çıkan ve kuşkusuz onun içinde yaşamaya devam eden kötülük, denebilir ki dev boyutlardadır. Kötülük insanın içindedir ve insan tabiatımız yüzünden her zaman potansiyel suçlularız. Bu bakımdan, ancak kendini kandırma tuzağına düşmüş kimseler kötülük üretmeye hazır benliklerini görmezden gelebilirler. "...Kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir." [Necm 53/32)

Kendi içindeki kötülüğün farkına varmama, onun üstünü örtterek kendini bütünüyle temize çıkarmaya çalışma. [Sems 91/9-10) kişinin felaketini hazırlayan en aldatıcı durumdur. Çoğu insan iyi, doğru ve güzel davranışları kendi nefesine, kötü ve yanlış olanları da başkalarına [Nisâ 4/178), Allah'a [Fecr 89/15-16) ya da Şeytana [İbrahim 14/22) yükleyerek, kendini rahatlatma eğilimi taşır. Gerçekte, kişinin başına gelen olumsuz durumların sebebi de çoğu zaman yine kendisidir. [Âl-i İmran 3/165; Nisâ 4/79) Fakat bir "günah keçisi" bularak olup bitenleri ona yüklemek herkesin kolayına gelmektedir. Böylece, bir kimsenin kendi özgürlük alanı içerisinde yaptığı eylemlerinin bir kısmının sorumluluğunu yüklenirken, bir kısmını inkâr etmesi -böylece **benlik saygısını** korumaya çalışması- sık rastlanılan bir savunma mekanizmasıdır. Bu şekilde "kendini aldatma ve kandırma" tuzağına düşmekten kendisini kurtaran çok az insan vardır. Bunun farkına varılmadığında, giderek **kendine yabancılaşma** kaçınılmaz bir durum olur. Gerçekte, kötülük kaynağı ve sembolü olarak en çok sorumlu tutulan Şeytanın bile etkisi çok sınırlıdır. Bunun da ancak kendi istek ve eğilimlerimiz, zaaf ve dikkatsizliklerimizden kaynak-

landığı bir gerçektir. (İbrahim 14/22) Samimî dindarların üzerinde ise onun kışkırtmalarının hiçbir etkisinin olmadığını Yüce Allah haber vermektedir. (Hicr 15/42; Nahl16/99; İsrâ17/65).

İçinde yaşadığımız çağın en temel sorunu, birçok uzmanın dile getirdiği gibi, ahlâk ve değerler sorunudur. Bugün bilimsel, teknik ve sosyal gelişmelere ayak uyduramayan bir ahlâkî gerilik sorunu ile karşı karşıyayız. Jung'un ifadesiyle, günümüz insanı, kö-tülüğe eğilimini harekete geçirmek için eskisiyle kıyaslanamayacak kadar güçlü araçlara sahiptir. Bilinci ne kadar genişlemiş ve farklılaşmış ise, ahlâkî yapısı o denli geri kalmıştır. İşte bugün önümüzdeki asıl sorun budur. İnsan sonu gelmez arzulara sahiptir ve her bir arzunun tatmini kısa sürede yeni bir arzuyu kışkırtmakta ve döngüsel olarak bu durum sürüp gitmektedir. Çağdaş toplumsal düzen içerisindeki değer ve düşünce sistemlerindeki yetersizlik, iştah dolu arzuları engelleyip bastıramadığı için bu arzular, kendilerini durdurması gereken sınırların nerde bulunduğunu bilemez hale gelmiştir. Tam böyle bir ortamda yalnızca genel dinamizmlerinin niteliği gereği daha yoğun olması bile, onları doğal aşırı coşkunluk halinde bulundurmaya yetmektedir. Refahın artması nedeniyle arzular da taşan bir coşkunluk içerisinde-dir. Bu istek ve arzulara sunulan daha da vaad edici ödüller onları dürtmekte, daha zor beğenir bir duruma sürüklemekte, geleneksel kuralların yetki ve gücünü yitirdiği bir dönemde, tüm kurallar karşısında daha da sabırsız kılmaktadır. Düzensizlik ve anomi hali, ihtirasların daha güçlü bir disipline girmeye ihtiyaç duymaları gereken bir dönemde, aksine giderek sınır tanımamaları nedeniyle daha da pekiştirilmiş olmaktadır. Bütün bunlara rağmen, insan tabiatında idealist bir yön olduğunu da unutmamak

gerekir. Her zaman daha iyiyi, daha doğruyu, daha mükemmeli araştırıp bulmaya çalışmayan, erdemli olmayı önemsemeyen ya da karşımızdaki insanda dürüstlük, güvenilirlik, sadakat gibi bazı ahlâki özellikleri görmeyi arzu etmeyen çok az insan vardır. Son on yılda kişilik üzerine yapılan araştırmalar, erdem ve diğer ahlâkî niteliklerin insanlar tarafından geniş oranda kişiliğin önemli bir yönü olarak kabul edildiğini or-

Erdemli bir insan, olgun, dengeli ve bütünleşmiş bir kişilik sahibi olmak için bilinçli bir çabaya yer vermeyen bir dindarlık anlayışı eksik ve yetersizdir.

taya koymaktadır. Felsefi olarak da erdemlin insanı, diğer nitelik kategorilerinden daha yakın tanımlayabildiği dile getirilmektedir. Erdem, ahlâkî kuralların evrenselleşmiş bir hâlini temsil eder. İnsanların bir arada uyum ve huzur içerisinde yaşayabilmeleri için, kültürel yapının erdem düşüncesi ile düzenlenmesi gerekir. Aksi halde yıkıcılık ve şiddete yönelik tutumlardan, fanatizm, hazcılık, anlam boşluğu ve hiçlik duygusundan kişiler kendisini kurtaramaz.

İnsana yönelik işlevleri açısından ele alındığında denebilir ki din bir eğitim ve ahlak sistemidir. Bu anlayışa uygun olarak, Peygamber Efendimiz "en büyük cihad"ın kendi benliğimizle (=nefis) olan cihad (Kesfu'l-Hafâ, c.1. s.511, 1361 no'lu hadis) olduğunu bildirmiştir. Erdemli bir insan, olgun, dengeli ve bütünleşmiş bir kişilik sahibi olmak için bilinçli bir çabaya yer vermeyen bir dindarlık anlayışı eksik ve yetersizdir. Hz. Muhammed(a.s) güzel ahlaki tamamlamak için gönderilmiş olduğunu ifade ederken, (Muvatta, Hüsnü'l Huluk,1) dindarca yaşamının nihaî hedefini de ortaya koymuş bu-

lunmaktadır. O insanlığın zirvesidir ve model alınması gereken "en güzel örnektir. (Âl-i İmran 3/21). İslam'ın, bireysel ve toplumsal hayatımızı her yönüyle kuşatıcı ve yön verici niteliği, bütün hayat alanlarında terbiyevî ve ahlâkî gayelerinin geçerliliğini gerektirir. Dinin insan açısından asıl anlamını ortaya koyan, ahlâkî ve insani değerleri gerçekleştirme talebine verilen cevaptır. Böylece anlamına uygun bir dinî anlayış ve yaşayış değer odaklı olmak zorundadır. Bu yüzden, bir kimsenin doğal yollarla yalnızca

İnsan benliğinde, iyileştirici düzenlemelere boyun eğme, bilinen ya da bilinmeyen çevrelerde çok yeni ve değişik hayat olaylarına ve durumlarına uyum sağlayacak bir inisiyatif geliştirme güç ve yeteneği de vardır.

dinine bağlı olması, bir Müslüman olarak hayatını yaşaması, İslam toplumunun bir üyesi olması onu diğer insanlardan daha eksik ya da üstün yapmaz. Ruhsal bir değişim ve dönüşüme yol açmayan, bizi benliğimizin üzerinde ilâhî değerlere uyumlu yeni bir benlikle donanımlı kılmayan bir bağlanma ve aidiyetin karakter yapısı üzerinde bir etkisi olamayacağı açıktır. Ancak Allah'a karşı duyulan sorumluluk bilinci eşliğinde insanî ve ahlakî erdemleri gerçekleştirme ve kendini adaması ölçüsünde kişi üstün bir konuma yükselebilir. (Hucurât 49/13, 14, 15)

Bu görüş bağlamında denebilir ki insan kişiliğini kuvvetlendirmek, ona yeni bir yapı kazandırmak dinin asıl amaç ve hedefini oluşturur. Çünkü, Kur'ân'da çokça vurgulandığı gibi, insanın kendiliğindenlik halindeki benliği, çökme ve dağılma ihtimali olan zayıf (Nisa 4/28) ve istikrarsız (Meâric 70/19-22) bir yapı özelliği taşımaktadır. Fakat insan benliğinde, iyileştirici düzenle-

melere boyun eğme, bilinen ya da bilinmeyen çevrelerde çok yeni ve değişik hayat olaylarına ve durumlarına uyum sağlayacak bir inisiyatif geliştirme güç ve yeteneği de vardır. İnsan ahlâkî yatkınlığa sahip bir değer varlığıdır. Dinî değerler insana, benlik güçlerini bir merkezde toplama kabiliyeti verir ve böylece insanı yeni bir kişilikle donatır. İnsanın maddî ve manevî yönden köklü bir değişim geçirmesi, kendi doğal eğilimlerini asarak ilâhî rehberliğin işaret ettiği yönde gelişip ilerlemesi ve olgun bir insan olması (insan-ı kâmil) dindarlık yaşantısının olması gereken son durağıdır. Bu açıdan bakıldığında dini, "değerin en üst ilkesini yakalamak ve insanın kendi kişiliğinin kuvvetlerini onunla yenileştirmek için bilinçli ve kasıtlı bir teşebbüs" olarak tanımlamak mümkündür.

Allah'ın yardımı ve merhameti olmaksızın insanların faziletli bir hayat yaşaması, kötülüklerle direnmesi çok zordur. (Yusuf 12/53) Hayatın dış şartları kadar insan tabiatında yer alan bazı psikolojik eğilimlerin yıkıcı etkisi sebebiyle nefis tezkiye ve terbiyeye muhtaçtır. İnsan benliğinin yapısal zayıflığı yanında, yerleşik bir karakter halini alan **kendini kendine yeterli görme** tavrı, her şeyin üstünde tam ve eksiksiz olduğunu zannetme (istiğnâ, istikbar) eğilimi ya da yanılısaması ahlâkî ve insanî anlamda iyileştirici bir düzenlemeyi zora sokan güçlü bir motiftir. Kur'an'da belirtildiği gibi, çoğu zaman insanların aşırı davranışlarının, azgın ve sapkın yönelimlerinin temelinde bu kendini kendine yeterli görme tavrı vardır. (Alak 96/6-7). Bu yüzden insanın, kendini yaratan ve onu en iyi tanıyan Yüce Allah'a kulak vermesi gerekir. İnsanın yücelişi Allah'a yaklaşmaya, düşüşü de O'ndan uzaklaşmaya bağlıdır.

Hayatın dışsal koşulları karşısında bir tavır alabilmek, ancak eğer bu koşulların dışın-

da bir referans noktası varsa mümkündür. Nasıl ki toplumsal bir varlık olarak insan uzun vadede toplumla bağı olmadan yaşayamazsa, birey de dış faktörlerin yıkıcı etkisini göreceli olarak azaltabilen dünya ötesi bir prensip olmadan hiçbir zaman varoluşu ve manevî ve ahlakî özerkliği için gerçek bir neden bulamaz. Allah'a bağlanmayan bir birey, dünyanın fiziksel ve ahlakî kışkırtıcılığına kendi kaynakları ile direnemez. Ancak bu bağlanma, kimlik ve karakter niteliğini kazandığı, dışsal ve araçsal değil, içsel ve evrensel değerlere yönelik bir arzunun kaynağı olduğu zaman işlevsel duruma gelir. Yalnızca bilgi ya da kültür düzeyinde öğrenilen ve öğretilen dinin, kötülüklerle başa çıkmada ve ahlâkî cesareti harekete geçirmede tek başına yeterli olmayacağı açıktır. Bu yüzdendir ki günümüzde birçok din eğitimcisi son yıllarda din eğitiminin amacını, **dinî kimlik oluşumu** çerçevesinde ifade etmeye başlamışlardır. Bu anlayışa göre, tüm benlik güçlerimizin kendisine yöneldiği ilâhî güç ve değerler düzeni olarak din, kişisel bir bağlılık ve nihâî bir ilgi odağı olarak anlaşılmalı ve yaşanmalıdır. Dini öğrenmeye çalışan kimseler, *'bu dinî anlatı ve geleneksel dinî metinler veya bu kişisel dinî açıklama benim bu günkü durumda ne ifade etmektedir?'* sorusunu sorarak, dini kendi hayat hikayelerinin içine sokmalıdırlar. Buna ilaveten, dindar kişiliğin üzerine oturacağı insanî temelin, sağlam bir karakter yapılanmasına imkan verecek şartlarının neler olduğu araştırılarak her seviyedeki din eğitim-öğretiminin içine katılması sağlanmalıdır.

Akıl sağlığı ile ahlakî düzen arasındaki sıkı ilişki göz önüne alındığında, düzeltilmeyen ahlakî ve manevi kusurların gerçeklik algısını bozup çarpıtmasına bağlı olarak bütün dengeler alt üst olabilmektedir. Sonuçta insanlar iyi şeyler yaptıklarını zannede-

ken, gerçekte çok yanlış ve kötü işler yapabilmektedir. Bu kusurlu benlik algısına sahip nice kimseler vardır ki ilişkileri aldatıcılık ve yalancılık üzerine kurulu olmasına rağmen kendilerini dürüst ve ıslah edici olarak algılayabilmekte, kendi yapısal bozukluklarının farkına varamamaktadır. (Bakara 2/8-12) Öyle ki son nefesine kadar bu aldanmışlık ve kendini kandırma durumu

Tüm benlik güçlerimizin kendisine yöneldiği ilâhî güç ve değerler düzeni olarak din, kişisel bir bağlılık ve nihâî bir ilgi odağı olarak anlaşılmalı ve yaşanmalıdır.

içerisinde hayatını tüketenler vardır. (Nisa 4/97; Nahl 16/28) Aynı şekilde ahlakî kusurlar, doğru kararlar alma ve gerçeği teslim etme önünde de en büyük engeli oluşturur. Akıllı ve gönlü kesin olarak doğruyu görüp tasdik etmesine rağmen, zulüm ve büyülenme tavırlarını yenemeyerek inkârcılığa saplanıp kalan (Neml 27/14) kimselerin durumu daha da acıklıdır. Onlar kişilik parçalanması ve bilişsel tutarsızlık içerisinde hayatlarını sürdürmek zorunda kalırlar.

İşte İslam son derece gerçekçi bir bakış açısı ile insanın bu doğal eğilimlerinden ve psikolojik gerilimlerinden hareket etmektedir. Başta insan kişiliği, toplum ve ona bağlı olarak zaman ve mekânın akışında değişmeler meydana getirmek İslam öğretisinin çok önemli bir bölümünü oluşturur. (Enfal 8/53; Ra'd 13/11) Gerçekleşmesi gereken yeni dünya, her bir varlığa lâayık olduğu değeri kazandırarak, ahlâkî açıdan dönüştürülmüş bir dünyadır. Bu dünyada değerleri keşfetmek ve bunları gerçekleştirmek, insanın bu dünyadaki en önemli görevidir. İslâm'ın ebedî olan ahlâkî değerleri gerçekleştirme talebi, ahlâki gayeleri arama ve bu yolda ilerleme dinamizmini bera-

berinde getirir. İslam öğretisine göre mutlak olanın gerçekleşmesi bu dünyadaki bütün değerler sıralamasının gerçekleşmesine bağlıdır. İnsan değerleri tahakkuk ettirmek için yaratılmıştır: *"Hanginizin daha iyi iş ve davranışta bulunduğunuzu sınamak için ölümü ve hayatı yaratan O'dur."* (Mülk 67/2; Hûd 11/7) Eğer insan melek tabiatlı olsaydı ve eğer dünya sırf iyilikle dolu bir yer olsaydı o zaman böyle bir sınamanın anlamı olmazdı. İnsan potansiyel olarak iyilik ve kötülüğün karışımı (Şems 91/8) olduğu için onda olumlu ve üretici güçler yanında olumsuz ve yıkıcı güçlerin etkisi de her zaman iş başındadır. İnsanın bilgi ve yaratıcılığını öncelikle ahlakî değerleri gerçekleştirme alanında kullanması gerektiğini aksi durumda yıkıcı güçlerin etkisinden kendisini kurtaramayacağını bu âyet bize

Dinî öğretisi sırf bir bilgi ve haberden ibaret değildir. İnsanı iyilik yönünde bir değişim için uyarır ve teşvik eder. Çünkü, herhangi bir şekilde zaman-mekanın evrensel akışının bir kısmında, insanın duygu, düşünce ve davranışlarında herhangi bir değişime yol açmayan bir bilgi, düpedüz değersizdir.

çok açık olarak dile getirmektedir. Dünya hayatını bir güç, iktidar, servet, şöhret ve gösteriş yarışı değil, bir "fazilet yarışı" haline getirmediği insanlığın ıstıraplarının sonunun gelmeyeceği çok açıktır. Ahlak kanunu tabiat kanunlarından daha kesin, düzenli ve sürekli. Onun için içinde yaşadığımız dünyada insan ilişkileri, eğitim, sosyal adalet, bilgi üretimi, çevre bilinci vb. temel alanlarda mesafe kaydetmedikçe dinin hedefleri de gerçekleşmemiş olarak kalacaktır. Ahlakî değerleri gerçekleştirmeye adanmış bir hayatın karşısı, dünyayı hiçe sayan bir yaşantıdan öte bir şeydir; o,

ahlak ve diğer yüksek değerlerin ihmalî ya da ihlali pahasına haz, güç, rahatlık, keyif sarhoşluğu, arzuları tatmin gibi sıradan ve bayağı değerlere adanmış bir hayattır.

İslamî öğretisi bize dünyanın, insanların hayırlı iş ve davranışlarda bulunması için çok önemli ve gereği gibi değerlendirilmesi gereken bir fırsat sunduğunu bildirmektedir. Zorunlu olarak mükemmel olan ve daha da iyileştirilebilir bir evrende, insanın ahlakî eylemlerine ne bir yer ne de lüzum vardır. İyiyi yapmak, içinde hayrın işlenmediği fakat sadece insanın hayrı gerçekleştirme gücüyle donatıldığı bir evreni gerekli kılar. Gerçek anlamda adalet, merhamet, sadâkat, dürüstlük, dostluk, fedakârlık, kahramanlık, iyilikseverlik, iffet ve namus... gibi değerlerin gerçekleştirilmesi görevi, bunların ihlal edildiği hakiki durumlar mevcut değilse imkânsızdır. Bu değerlerin ihlal edilmesi ya da olması gereken konumda bulunmayışı, bunların insan için zorunlu birer yükümlülük olmasının şartıdır. Bunlar insan için gerçekleştirilmesi gereken ahlakî ödevlerdir. Değer alanının çok önemli bir kısmı da bu ahlaki değerlerden oluşur

Yeryüzünde ilâhî iradeye uygun bir hayat, ahlakî değerleri gerçekleştirme ödev ve yükümlülüğünü beraberinde getirir. Kur'ân'ın bakış açısıyla dünya, insan davranışının ahlakî değerler yönünde sınava tabi tutulduğu çok gerçek bir imtihan alanıdır. Bu yüzden dinî öğretisi sırf bir bilgi ve haberden ibaret değildir. İnsanı iyilik yönünde bir değişim için uyarır ve teşvik eder. Çünkü, herhangi bir şekilde zaman-mekanın evrensel akışının bir kısmında, insanın duygu, düşünce ve davranışlarında herhangi bir değişime yol açmayan bir bilgi, düpedüz değersizdir. Ahlakî seçim ve davranışlar, manevî arınma ve olgunlaşma ile yücelerin yücesine çıkabilen insan, melekleri imrendirecek saflık ve erdeme ulaşabilir ya da aşağıların aşağı-

ğısına düşerek, en vahşi ve ilkel hayvanları bile geride bırakacak kadar zararlı ve tehlikeli işler yapabilir (Tin 94/4-5). Bu iki yönlü potansiyel de insanî tabiatımızın ayrılmaz özelliğidir. Yüce Allah bu konuda bize irade özgürlüğü tanımıştır. Hangi yöne yönelmeyi istersek, Allah da bizi o yöne yöneltmektedir. (Nisa 4/115) Sonuçta, kendi seçim ve eylemlerimizin sonucu olarak kişiliğimiz olgunlaşır ya da geriler. Dolayısıyla erdemli olma, en iyiyi gerçekleştirme irade ve idealine sahip olmadan kötülüklerle başa çıkma imkânı yoktur.

Bu bakımdan Kur'ân'ın bu dünyaya bakışı daha çok, orada değerleri gerçekleştirme-ye yarayacak değişimler meydana getirmekle ilgilidir. Kur'ânın ahlak anlayışı dünyaya yöneliktir. Müslümanın Allah'a doğru yönelişi dünyayı ıskalayıcı ve askıya alıcı değil, bütünüyle nüfuz edici olmak zorundadır. Bu dünyada insanın Allah'a yönelişi ancak bu dünyaya dönük ve belirli bir ahlâkî anlam kazanarak nitelik kazanabilir. Ahlâkî anlam ve amaçlarından soyutlanmış bir dindarlık anlayışının, sırf törensel ve biçimsel bir uygulama konusu olarak yerine getirilen ibadet tarzlarının ilâhî iradeye uygun düşmediğini pek çok Kur'ân ayeti bize haber vermektedir: "Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o öyle kimsedir ki yetimi itip kakar, muhtaçları doyurmaya yanaşmaz. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır ve muhtaçlara yardım edilmesine de engel olurlar." (Mâûn 107/ 1-7)

Burada dini yalanlayan kimse açıkçası bir dizi iddia ile ona karşı muhalefet eden değil, aksine asıl yönelişi bu dünyada insanî ve ahlâkî değerleri ikâme etmeye yönelik olmayan kişidir. Öte yandan, değerlerin gerçekleştirilmesi doğal insanî eğilimlerin aşılması ve dönüştürülmesini gerekli kılmaktadır: "Şüphesiz ki insan çok sabırsız

ve tutarsız yaratılmıştır. Başına bir kötülük gelince feryâd eder. Bir iyiliğe kavuşursa onu herkesten men eder. Ancak namaz kılip, namazlarında devamlı olanlar, mallarında yoksul ve yoksuna belirli bir hak tanıyanlar, ceza gününü doğrulayanlar, Rabblerinin azabından korkanlar böyle değildir." (Meâric 70/1927)

Namaza, törensel bir uygulamayı yerine getirmenin ötesinde asıl ahlâkî anlamı ile bakıldığında, onun bizi ahlâkî çirkinliklerden uzaklaştırmanın etkin bir aracı olduğu görülür:

Namaza, törensel bir uygulamayı yerine getirmenin ötesinde asıl ahlâkî anlamı ile bakıldığında, onun bizi ahlâkî çirkinliklerden uzaklaştırmanın etkin bir aracı olduğu görülür: "Şüphesiz ki namaz insanı ahlâk dışı davranışlardan ve kötülükten alıko-yar." (Ankebut 29/45) Dolayısıyla, namaz kılmadaki bu ahlâkî amacın gerçekleşmesi, ibadetin özünü ve anlamını yitirmesi ile aynı şey olmaktadır. Benzer şekilde bütün diğer ibadetlerin ahlâkî değerleri gerçekleştirmedeki işlevleri burada zikredilebilir. Oruç tutmak, aç susuz kalmak değil kendini tutmaktır; kötü söz, yalan, bağırp çağırma, saldırganlık gösterme, düşünce-sizce davranışlardan uzak durmaya ulaştır-mayan bir oruç, boşuna bir açlık (Buhâri, Savm 8; Müslim, Sıyam 162,163; Buhâri Tecrid Terc. VI/253) değildir de nedir? Cinsellik ve saldırganlığını kontrol altına alarak Allah'a tam teslimiyet ile yerine getiri-lemeyen bir Hac ibadeti (Bakara 2/ 197) ne ölçüde insanı arındırıcı olabilir?

Ahlâkî yapının düzeltilmesi, esasen iman hayatının temel bulmasının da şartı olarak gözükmektedir. Kendi bencilliğinden ve dar görüşlülüğünden kurtulamayan, çevresin-

deki insanî sorunlara duyarsız ve ilgisiz kalan, sabır ve merhametten yoksun bir kimsenin gerçekten iman sahibi olması mümkün müdür, sorusuna Kur'ân'ın cevabı olumsuzdur: "Biz ona(insana) eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi? Ama o, zor geçidi aşmaya girişmedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O geçit, bir köle ve esir azat etmek yahut açlık gününde yakını olan bir öksüzü ya da toprağa serilmiş bir yoksulu doyurmaktır. Sonra inanıp birbirlerine sabır ve merhamet tavsiye edenlerden olmaktır." (Beled 90/10-17) Bu ayette dikkat çeken en önemli husus, insanî ve ahlakî değerlerin öncelikle zikredilmesi, imanın ve değer paylaşımının daha sonra sıralanmış olmasıdır.

Açıkça ifade etmek gerekir ki İslamî ibadetlerin her biri, benliği arındırma, ahlakî ve manevî çirkinliklerden temizleyip erdemli ve olgun bir seviyeye ulaştırma amacı taşıyan bir eğitim programıdır. Bu yüzden ibadet bilinci ve uygulamasına iyi, erdemli insan olma çabası eşlik etmelidir. Törenselleşmiş ve şekilsel uygulama ancak benliğimizi de-

Refah toplumlarının yaşam standartları insanî arzu ve iştihaları alabildiğine kısırtıcı bir düzeyde oluşmakta ve gelişmektedir. Bu durum yalnız bu toplumların kendi sınırları içerisinde kapalı kalmamakta, tam tersine küreselleşen bir dünyada küreselleşen bir anomi ve yabancılığa yol açmış bulunmaktadır.

ğıştirdiği ve arındırdığı ölçüde gerçek bir ibadet olma niteliği kazanmaktadır: "Yüzlerinizi doğu ve batı yana çevirmeniz iyilik(=birr) değildir. Lakin iyi olan; Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitaba, peygamberlere inanan, ona olan sevgisine rağmen malından yakınlarına, yetimlere, düşkünle-

re, yolculara, yoksullara ve kölelere harcamayan, namaz kılan, zekat veren, antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getiren, zor da, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlar ve sakınanlar ancak onlardır. (Bakara 2/177) İyi insan olmak, insanın sevdiği şeylerden Allah yolunda harcaması (=infâk) ile mümkündür. (Âl-i İmran 3/92) Belli zaman ve şartlarda kurban kesmek, hayvan boğazlamak bir ibadettir. Ancak kesilen hayvanın ne eti ne de kanı Allah'a ulaşmaz. Allah'a ulaşacak olan ancak Allah karşısındaki sorumluluk duygusu ve değeridir. (Hacc 22/37)

Din ve Karakter Eğitimi

Yukarıda yer verilen görüş ve değerlendirmeler insan eğitiminin en temel ve hassas yönünün ahlakî karakterde odaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sağlam bir karakter yapısını oluşturacak değerlerin eğitim-öğretimi dünyevî olduğu kadar dinî bakış açısı için de birinci derecede öneme sahiptir. Günümüz seküler kültürü haz, menfaat ve güç ahlâkından beslenmekte, geleneksel değerleri önemsiz ve etkisiz duruma getirmektedir. Refah toplumlarının yaşam standartları insanî arzu ve iştihaları alabildiğine kısırtıcı bir düzeyde oluşmakta ve gelişmektedir. Bu durum yalnız bu toplumların kendi sınırları içerisinde kapalı kalmamakta, tam tersine küreselleşen bir dünyada küreselleşen bir anomi ve yabancılığa yol açmış bulunmaktadır. İçinde yaşadığımız çağın insanını egemenliği altına alan egoizm ve gösterişçilik ne yazık ki dini hayatın da merkezine oturmuş bulunmaktadır. Günümüzde din; öğrenilmesinde, anlaşılmasında, yaşanmasında emek sarf edilmesi, fedakârlıklarda bulunulması ve öğretilerine uygun bir ahlakî kişilik inşa edilmesi için gayret edilmesi gereken bir değerler sistemi olarak değil, "İlgi çekmeyi ya da bazı avantajlar elde etmeyi sağlayan

bir araç" olarak algılanmaktadır. Günümüzün dindarlarında, dini eksik/yanlış anlamının ve yaşamının verdiği bir acı çekmeden çok, "dindar görünmeden alınan bir zevk" in daha baskın olduğunu dile getiren değerlendirmelere bir ölçüde hak vermemek elde değildir. Modern kültürün kodları arasında yer alan "gösterişçilik", dinî algılayış ve yaşayışımızda da etkili şekilde yer bulmakta, birçok dinî etkinliğimiz gösteri mantığının dışına çıkamamaktadır.

Bu yüzdendir ki değerlerin yitimi ya da ahlakîlik eksikliği dindarların hayatında da kendisini göstermektedir. Ülkemizde değişik il ve bölgelerde yapılan birçok alan araştırmasının sonuçlarına göre, temel İslamî inançlara inananların oranı ortalama %92 ile 97 arasında değişmektedir. İnsanlarımızın ortalama %30'u günlük namazlarını, %67 si cuma namazını %77'si de bayram namazlarını kılmaktadır. Oruç tutanların oranı %63, zekat verenlerin oranı %34 dür. Hac ibadetini yapanlar % 79, kurban kesenler ise % 56 düzeyindedir. Beş yılda bir tekrarlanan **Dünya Değerler Araştırması** 1997 verilerine göre ülkemizde Tanrı'nın kişi hayatında taşıdığı önem (%86), ölümden sonra hayat (% 89) günah (%95), cennet (%92) ve cehennem(%92) gibi temel dini inançları benimseme oranları giderek yükselmekte ve araştırmaya katılan 43 dünya ülkesi arasında en üst seviyelerde seyretmektedir. Bütün bunların yanında toplumumuzda; *hiçbir kısıtlamaya tâbi olmaksızın cinsel özgürlüğe taraf olanların oranı %29* olup bu durum İsveç toplumuyla yaklaşık aynı düzeydedir. Yine aynı araştırmaya göre *yolsuzluk ve rüşvet, çıkarıcılık ve dürüst olmayan insanî ilişkilerin yaygınlığı* konusundaki kanaatlar pek çok ülkedeki insanların çok üzerinde seyretmektedir. (%68-76). Daha da etkileyici olanı, araştırma yapılan kırk üç ülke arasında insanların birbirleri-

ne güven düzeyi en düşük olan ülke(%6.5) Türkiye'dir. Çocukların evde öğrenmeleri gereken en önemli hususlar arasında *ben-cil olmama ve başkalarını düşünme* en alt sıralarda tercih edilmiştir. Bütün bu ahlakî bozulma göstergelerinde ise yıldan yıla bir artış gözlenmektedir.

Buna göre, inançlarıyla tutarlı olamayan ya da inançlarının öngördüğü bir ahlakî yapıyı yeterince geliştiremeyen dindarlıklarla karşı karşıyayız. Şüphesiz bu durumun sekülerizmle yakın bir ilişkisi vardır. Ancak, dini anlama, yorumlama çabalarımız ve din eğitimi alanında geliştirmemiz gereken yeni modellerle bu durumun aşılabilmesi yönünde bir çaba ve gayretin bizleri beklemekte olduğunu da unutmamak gerekir.

Bir toplumun kalitesi ve geleceği sağlam ve iyi karakterli insanların sayısındaki artışa bağlıdır. Ahlakî duyarlılık ve ahlakî cesaret aşılamayan bir dinî gelenek ve eğitim anlayışının toplumsal değişime olumlu yönde bir katkı sağlamayacağını belirtmek gerekir.

Sonuç ve Öneriler

Toplumsal değişimin, o toplumu oluşturan tek tek bireylerin benliklerinde başlayan değişmelerle mümkün olacağını bize kutsal Kitabımız haber vermektedir. (Enfâl 8/53; Ra'd 13/11) Toplumun geleceğinde söz sahibi olmak ve kendi değerlerini etkin kılmak isteyenler için öncelikle yeni bir "ben idrâki" ne ulaşmaya ihtiyaç vardır. Bir toplumun kalitesi ve geleceği sağlam ve iyi karakterli insanların sayısındaki artışa bağlıdır. Ahlakî duyarlılık ve ahlakî cesaret aşılamayan bir dinî gelenek ve eğitim anlayışının toplumsal değişime olumlu yönde bir katkı sağlamayacağını belirtmek gerekir. Bu anlayış çerçevesinde önerilerimizi şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Her seviyedeki din eğitimi, iyi ve sağlam karakterde kişilikler yetişmesini öngören bir değerler eğitimine dayanmalıdır. Ezberlenen ve anlamı bilinmeden tekrar edilen dinî bilgilerin öğretimi yerine, iyi insan olmanın doğal şart ve uygulamalarını içine alan bir din eğitimi anlayışı geliştirilmelidir.

2. Aynı şekilde her seviyedeki din eğitiminin nihâî hedefi insanı mükemmelleştirmek, olgun ve bütünleşmiş bir kişiliğe ulaştırmak olmalıdır. Ahlâkî değerler günah/sevap ekseninde değil, yaparak, yaşayarak ve paylaşarak öğretilmelidir. Otoriter ve emredici bir dinî söylem değil, vicdana, insan gönlünün derinliklerine nüfûz eden bir öğretici din dili ve üslûbu geliştirilmelidir.

3. Erken yaşlar ve okul öncesi dönem, değerler eğitimi için en önemli fırsatı oluşturmaktadır. Bu yüzden aile eğitimi ve anaokullarında sistemli ve etkili bir değerler eğitimine gidilmelidir.

4. Bütün eğitim kurumlarımızda ve eğitim öğretimin her kademesinde bütün ders programları ve okul içi etkinlikleri içine alan bir müfredat çerçevesinde değerler eğitimi uygulamasına geçmek için sivil toplum kuruluşları kamuoyu oluşturucu etkinliklerde bulunmalıdır.

5. Günümüzde ana-baba ve yetişkinler eğitimi en az çocukların eğitimi kadar önem taşımaktadır. Hızla değişen ve gelişen şartlar içerisinde çocuk ve gençlerle iletişim kurmak yetişkinler için daha zor bir hal almıştır. Bundan dolayı sürekli olarak yenilenen bilgi ve eğitim yöntemleri konusunda öncelikle ana babaların, çocuk ve gençlerin eğitiminden sorumlu kişilerin aydınlanmaya ihtiyacı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. ■

dipnotlar

- ¹ C. G. Jung, *Keşfedilmemiş Benlik* (çev. B. İlhan-C. Ener Sılay) İlhan Yayınları, s.111-113.
- ² C. G. Jung, *Keşfedilmemiş Benlik* (çev. C.E. Sılay) İlhan Yayınları, İstanbul 1999, s.114-115,124.
- ³ Emile Durkheim, *İntihar*, (çev. Özer Ozankaya) İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 252-262.
- ⁴ Roy F. Baumeister-Julie Juola Exline, "Virtue, Personality, and Social Relations: Self-Control as the Morale Muscle" *Journal of Personality* 67:6, December 1999, s.1165.
- ⁵ Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Tesekkülü*, (çev. Sofi Huri) Celtüt Matb., İstanbul 1964, s.207.
- ⁶ Jung, a.g.e., s. 57,60.
- ⁷ Halis Ayhan-Hayati Hökelekli ve diğ., *Din ve Ahlak Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*, Dem yay., İstanbul 2004, s.16-17; Paul Vermeer-Johannes Van Der Ven, "Religious Identity Formation: An Educational Approach", *International Journal of Education and Religion* II, 2, s.107-125.
- ⁸ İsmail R. El-Faruki, "Ümmetin Varlık Sebebi Üzerine", (çev. Osman Bilen) *İslâmiyât* 8 (2005), sayı 2, s.133 vd.
- ⁹ Ali Yaşar Sarıbay, "Postmodern Dinsel Anomi", *İslâmiyat*, Türk(iye) Dindarlığı, c. 5 (2002), S. 4, s. 177-178.
- ¹⁰ Bkz. Halil Aydınalp, "Türkiye'de Dinî Yapı: Örnek Alanlar Üzerinden Bir Tasvir", *KURAV Dindarlık Olgusu Sempozyumu*, İstanbul 2005'te sunulan bildiri.
- ¹¹ Yılmaz Esmer, "Ahlaki Değerler ve Toplumsal Değişme", *Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları*, Türkiye Bilimler Akademisi(TÜBA) Proje Raporu, Ankara 1998, s. 54-60.